

NĚKTERÉ SOCIOLOGICKÉ ASPEKTY PRÁCE LIDSKÉHO JEDINCE V JEHO DŮCHODOVÉM VĚKU

Práce jako základní činnost životní realizace, a častěji už přímo seberealizace člověka zajišťuje na nejrůznějších svých dějištích nejen samu existenci, ale především permanentní rozvoj naší společnosti. Váže se velmi těsně na lidského jedince jako na svéprávný subjekt, a to hlavně v rozmezí jeho přímé pracovní aktivity od vstupu do zaměstnání přes všechny jeho peripetie až do dosažení důchodového věku. V období životní pracovní aktivity jsou jedincovy zájmové aspirace determinovány, či aspoň přitlumeny jejich sociální potřebou. V důchodovém věku nabývá svéprávnost jedince rozhodování — aspoň relativně — větší volnosti: od odpočinkové nečinnosti přes osobně zájmové dimenze nejrůznějšího druhu (např. práce na zahrádce, zvýšená péče o chod domácnosti a její vybavení, různé formy kutilství apod.) až po nejrůznější obměny přímé pracovní participace.

Jsou-li možnosti aktivní pracovní kontinuity v důchodovém věku celkem jasné a obvykle i vítané v oblasti fyzické práce, hlavně výrobní (v průmyslu, v zemědělství, ve službách všeho druhu), zdaleka tomu tak není v případě vědecké práce. Tu se zpravidla setkáváme ve směru sestupném od relativně nejintenzivnějšího využití důchodové vědecké práce ve sféře technické přes její slábnoucí intenzitu ve sféře kulturně humanitní až po minimální, či dokonce nulovou participaci vědecké důchodové práce ve sféře věd o člověku vůbec a sociologie speciálně. V období vědeckotechnického pokroku je to situace sice neobvyklá a paradoxní, ale žel často skutečná.

Důchodový věk a vstup do něho i jeho trvání s perspektivou definitivního odchodu jedince ze životní scény (jeho exitu) je jev sociálně specifický (sui generis). Jeho dosah je však společensky komplexní. Zaslouží si mnohem systematictější pozornost, než mu zatím věnujeme. Výhledy i řešení této problematiky patří především sféře pracovníků sociálně politických či odborně úředních v mezích těch možností, které připouštějí trendy sociálně ekonomického vývoje naší společnosti. Úkolem věd o člověku, tedy i sociologie, je však upozorňovat na dílčí relevantní, otevřené či sociálně bolavé úseky důchodové problematiky i jejího příštího společensky efektivního řešení.

Nositelům důchodové skutečnosti jako kvantitativně nové situace v životě člověka je vždy konkrétní lidský jedinec. Éra důchodového věku zasahuje u něho celou sít doprovodných momentů: zřetele pracovní profesní, osobně zájmové, věkově biologické, hlavně zdravotní (fyzilogicky i nervově konstituční), psychické (sociálně psychické), sociálně ekonomické a kulturní, těsně spjaté s problematikou kontinuity práce vůbec a práce vědecké speciálně.

Důchodová skutečnost postihuje svého aktéra nejen pracovní, ale i právně, ekonomicky a společensky, pokud jde o jeho sociální osobnost. Zahrnuje tak soubor otázek životní úrovně, životního stylu (způsobu), podvazuje rejstřík kontaktů sociálně komunikačních a interakčních. Přirozeně vysouvá do popředí i citlivou otázku nutného vývojového vyrovnání sociálních disproporcí starodůchodců. Jsou-li tyto souvislosti patrné a závažné u kterékoli profese, jejich naléhavost ostře narůstá ve sféře vědců — důchodců, ať bylo jejich uplatnění jakékoli.

Přechod do důchodového poměru předjímá u dosud aktivního pracovníka celý soubor jeho konkrétních představ i předpokladů. Jejich společným jmenovatelem je v podstatě snaha o udržení dosavadního sociálního statusu i životní úrovně. Není-li jedincův sociální sesun do důchodové sféry vyrovnáván aspoň dílčí doplňující ekonomickou reciprocitou, znamená značnou redukci jeho životního statusu či životní úrovně ve srovnání s možnostmi jeho pracovní aktivity v posledních pěti — deseti letech. Moje odhady před mým nedobrovolným odchodem do důchodu šly tu na rovinu omezující důchodové socioekonomické bariéry, snižující předchozí příjmovou, a tedy i osobní disponibilitu její redukcí o 20 — 25 %. Reálná skutečnost přes všechny osobní spotřební restriktce je však větší. Životní úroveň klesá o 30 — 40 %, někdy i více. Zvláště zasáhnou-li do tohoto poklesu různé nárazové akce všeho druhu.

Tato vývojová situace vzniká u důchodce proto, že pohyb cenové hladiny není doprovázen automatickým vyrovnávacím regulativem, jak je tomu např. v Maďarsku, v Rakousku či Švédsku. U nás disparitu důchodového vyrovnávání za posunem cenové

hladiny řešíme jednorázově, jak tomu bylo např. při úpravě důchodů. Zřejmě nabíhající mechanismus automaticky vyrovnávacího regulativu (s minimem časového odstupu) mezi nominální hodnotou důchodu a mezi změnami cenového spotřebního „koše“ by byl nejen sociálně spravedlivější, ale i komplexně únosnější (ekonomicky, politicky i osobně) než naše důchodová situace dnešní.

Nyní stručně k problematice vědecké práce i pracovního uplatnění vědce — důchodce. Pomímám zatím zlepšení životního sociálního statusu jeho přeřazením do 2. důchodové kategorie. Při stále rostoucím podílu vědy jako výrobní síly i při jejím uplatnění v současném stadiu vědeckotechnického pokroku u nás je podobné prognostické řešení životní problematiky vědce — důchodce všude, oblast sociální (sociologii) nevyjímajíc, stále akutnější. A to i tehdy, naráží-li zatím na své nepřekonatelné bariéry ekonomické i jiné.

Rýsují se asi i jiné možnosti řešení celé vývojové situace. U vědce jako potenciálního důchodce by měl při dosažení důchodové hranice být jednoznačně respektován jeho souhlas či nesouhlas s odchodem do důchodu bez jakéhokoli nátlaku. A to v souladu s jeho dosavadní vědecko-pracovní bilancí, s jeho zdravotním stavem i s jeho vlastním rozhodnutím. V případě sociologie tedy zcela ve shodě s jejím významem pro permanentní pohyb našeho společenského kontextu.

Nabízí se i jiná alternativa řešení důchodové situace. Vědecký pracovník — potenciální důchodce by mohl po dosažení věkové hranice kontinuálně pokračovat ve své práci, alikvótně ekonomicky hodnocené, v jejím dílčím rozsahu; snad v rozpětí 45 až 60 % svého dřívějšího pracovního úvazku. Vždy však tak, aby se mohl osobně plně aktivně podílet na všech průvodních akcích vědecky sdělných a pracovních: konferenčních, sympoziálních, seminárních, sjezdových, konzultačních, interakčních (personální kontakty a konzultace) a jiných.

Podobné řešení by sledovalo nejen osobní a pracovní zájem vědce — důchodce, ale i zřetele celospolečenské. Při odchodu do důchodu jde tu zpravidla o jedince se značným stupněm sociální relevance jeho dosavadního vědeckého úsilí. Ostrým přechodem do důchodu je náhle střídána tato relevance sociální hodnotou téměř nulovou. Tím i rejstřík mimopracovních zájmových aktivit takového jedince je blokován téměř úplně; včetně jeho předchozích článků, publikací i jiných pozitivních výsledků jeho vlastní dřívější práce.

Vědecká gerontologie a sociologie stárí nás poučují o tom, že vývojové trendy „naší populace“ posouvají člověka, jeho životní aktivitu, aspoň potenciálně na hranici 70 až 75 let. Je-li tomu tak, projevuje se to zvláště výrazně ve sféře vědecké práce. Takový odsun vědeckého pracovníka do důchodu má i svůj sociální dopad, neboť zřejmě urychluje i proces jeho stárnutí. Vědomí této skutečnosti stále urgentněji patří ke zdravotnické prevenci. Sama lékařská péče o kteréhokoli jedince se ani zdaleka nevyčerpává jen souborem speciálně medicínských opatření, ale má i své širší prognostické dopady. Proces stárnutí není totiž zdaleka jen záležitostí biologickofyziologickou (nervovou), ale i psychickou a sociální. Sociologický přístup k problematice důchodového věku to musí výslovně akceptovat, zvláště ve sféře vědecké práce.

Naznačené řešení vědecké práce po dosažení důchodového věku by uvolňovalo i nutný pracovní existenční i tvůrčí prostor pro nastupující mladší generaci. To je proces přirozený i zákonitý. Tato generace by neměla nastupovat na svá místa v institucionálně organizačních základnách automaticky v určitém věku, ale měla by projít předchozím adekvátním verifikačním i kvalifikačním výběrem, ať zkušebním či jiným (obhájené práce habilitační, kandidátské nebo doktorské i jiné publikace, vědecky plně aprobující). Pozice mladé vědecké generace v sociologii i jinde nemůže být zajištěna jen nuceným odchodem starší vědecké generace, ale i potřebným kvalitativním i kvalifikačním růstem vlastním, který by v přiměřené kontinuitě i reciprocitě s vědeckým úsilím předchozí generace zajišťoval rozvojové trendy naší společnosti.

Nikdy by se však o souhrnném řešení důchodových otázek vědeckých pracovníků (nejen sociologů, ale i jiných) nemělo rozhodovat bez aktivní spoluúčasti těchto důchodců samých jako vlastních nositelů přímých zkušeností i naléhavých potřeb této kategorie. Nejde jen o sociální a ekonomické aspekty důchodové problematiky, i když ani ty nejsou zanedbatelné, ale o její zřetele odborně pracovní a celospolečenské. Snad by šlo uvažovat i o ustavení zvláštního integrovaného svazu důchodců, uvážíme-li rostoucí počty důchodců u nás.

Není účelem příspěvku vyčerpat všechny momenty komplexní problematiky důchodového věku a jejího životního odrazu; spíše na některé z nich pro jejich naléhavost upozornit. Sám přechod do důchodu je jistě kvalitativním zlomem v životě člověka. Finální etapa důchodu je u každého z nás předznamenána konečným odchodem ze životní scény. To je zákonité a neměnné. Jde však o to, aby cesta k němu, která

v důchodovém věku pokračuje obvykle procesem postupné sociální izolace člověka (především ve sféře komunikačně interakční, prostorové a pohybové), nebyla jen cestou bezvýchodného čekání, ale i cestou přiměřených a uvolňujících možností, absorbujících pozitivně postupně slábnoucí potenciál jedincovy nervové energie i jeho sociální osobnosti.

K progresivním pružinám podobného procesu patří i v důchodovém věku u lidského jedince nesporně kontinuita s jeho prací předchozí vůbec, a vědeckou speciálně. Čím složitější, diferencovanější i náročnější byla jeho předchozí práce, tím závažnější zůstává i její důchodové pokračování.

Sociolog nemá přirozeně k dispozici adekvátní prostředky k efektivnímu řešení celé důchodové problematiky. Podobné řešení zůstává nesporně záležitostí příslušných orgánů. Sociolog však nemůže být lhostejný k této problematice. Nejen smí, ale po mém soudu i musí na nové rysy či naléhavé signály vývoje důchodové problematiky právě v pohybu „své“ společnosti včas a jednoznačně upozornit. Tím spíše, že se domnívám, že prestadium důchodového věku zahrnuje už 15–20 předchozích let, tedy období zhruba od věku 40–45 let až do odchodu do důchodu. Také ujasnění této vývojové situace a její citlivé soustavné rozpracování patří jistě k plynulé progresi i k permanentní dynamice společenské skutečnosti.

Doc. PhDr. Mojmír Hájek, CSc.